

TERMENI PENTRU *VICLEAN* ÎN GRAIURILE DACOROMÂNE SUDICE

MARIA MARIN

Prezentele observații ne-au fost sugerate și facilitate de activitatea desfășurată la elaborarea și la definitivarea *Dicționarului graiurilor dacoromâne sudice* (DGS), de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil, Teaha, din care au apărut primele două volume: vol. I (A–C), 2009, vol. II (D–O), 2010, iar ultimul (P–Z) va fi predat la tipar în 2011.

Unele aspecte și trăsături caracteristice acestui dicționar dialectal au fost expuse în *Introducerea* lucrării, precum și în câteva articole publicate cu diverse ocazii (Marin 2008; Marin 2009; Marin 2010; Marin 2011 ș. a.).

Una dintre caracteristicile lucrării se referă la faptul că s-a acordat o atenție specială corespondențelor *s i n o n i m i c e*, astfel încât, pe lângă caracterul lexical terminologic, lucrarea oferă o privire *o n o m a s i o l o g i c ă* asupra lexicului actual al graiurilor sudice. O serie de noțiuni prezintă o bogăție sinonimică surprinzătoare, întâlnindu-se termeni pentru care numărul sinonimelor trece de 40 (v., de exemplu, **alimán** „viitură, aluviune”, cu 45 de sinonime, **bábă 10°** „știulete pipernicit”, cu 46 de sinonime) sau alții cu peste 50 de corespondențe sinonimice (v. **alcá 8°** „schimbătoare la plug, cu ajutorul căreia se reglează adâncimea brazdei”, cu 56 de termeni sinonimici sau **amnár 9°** „clin de teren rămas nearat între brazde”, cu 66 de termeni).

Decurgând din caracterul spontan, neelaborat al materialului inclus în dicționar, se constată, între altele, că folosirea unor termeni pentru o anumită noțiune depinde, pe de o parte, de modul în care a fost formulată întrebarea de către cercetător (în speță, atlasist) (cf. Dumistrăcel *et alii* 1997: 205 și urm.), de adecvarea întrebării la scopul urmărit și, pe de altă parte, de inspirația de moment a vorbitorului și, mai ales, de aspectul considerat de acesta definitoriu pentru noțiunea avută în vedere și, în consecință, de asocierile pe care le poate declanșa întrebarea anchetatorului în mintea vorbitorului. Se știe, în același timp, că sinonimie perfectă nu există, fiecare vorbitor având tendința de a stabili nuanțe de înțeles sau măcar stilistice proprii (Pușcariu, LR, I: 20), de unde derivă dificultatea de a hotărî dacă anumite cuvinte sunt sau nu sinonime. Asemenea observații sunt cu atât mai mult valabile pentru termenii abstracti, denumind calități sau defecte, însușiri, trăsături psihico-morale, cum ar fi *intelligent*, *minte*, *înțelepciune* ș. a., pentru care însăși formularea întrebării este dificilă.

FD, XXX, București, 2011, p. 21–26

Pentru ilustrare, ne oprim asupra unui singur exemplu, și anume la noțiunea *viclean*, căreia, în DEX, s. v., i se atribuie următoarele sensuri principale: 1. „care se poartă, vorbește fără sinceritate, ascunzându-și adevăratele intenții (reprobabile); fățarnic, ipocrit, perfid (cu sens atenuat), șiret, șmecher, isteț”; 2. (pop.) „rău, crud, neîndurător, hain”; 3. (inv.) „care își calcă credința sau cuvântul; necredincios, trădător”. În *Chestionarul NALR*, întrebarea pe baza căreia s-au obținut termenii corespunzători este astfel formulată, încât să acopere primul (și cel mai obișnuit) dintre sensurile cuvântului în discuție: „Cum zici că este un om care știe să te tragă de limbă, să afle de la tine tot ce vrea, dar care nu-ți spune ce știe el?”. O dovadă a pertinentei întrebării¹ este faptul că, fără a pune la socoteală termeni precum *șmecher*, *șiret*, *hoț*, *rău*, *dușman* ș. a., răspunsul obținut într-un număr considerabil de localități din rețeaua celor două atlase lingvistice regionale consacrate graiurilor dacoromâne sudice (NALR–Olt. și ALRR–Munt., Dobr.): 11 din Oltenia și 91 din Muntenia, Dobrogea, este chiar cuvântul *viclean*.

Dat fiind specificul dicționarului², dintre numeroasele sinonime întâlnite pe hărțile lexical-terminologice consacrate noțiunii *viclean* în cele două atlase amintite (h. 377 din NALR–Olt., vol. II și h. 584 din ALRR–Munt., Dobr., vol. IV) sau, mai rar, în textele dialectale înregistrate, le reținem pe următoarele (majoritatea incluse în DGS): *adânc* (1)³ *cârcotaș* (2), *cercetător* (1), *chițibușelnic* (1), *codoș* (7), cu varianta *coduș* (explicabilă fie prin disimilare vocalică: *o* ~ *o* > *o* ~ *u*, fie printr-o falsă interpretare a tranșei finale *-oș*, considerată sufix și, drept urmare, înlocuită cu *-uș*) (1), *cofaș* (1), *falș* (1), *forfolog* (1), *gros la bot* (1), *hoț de gură* (1), *interesat* (1), *intrigos* (1), *iscoadă* (1), *iscusit* (1), *iscușitor* (1), *ispitelnic* (1), *ispititor* (1), *limbut* (3), *mișel* (2), *palavragiu* (1), cu varianta *palavagiu* (prezentând reducerea lui *-r-* din grupul *-vr-*) (1), *paviclean* (1), *părpălog* (1), *pervers* (2), cu varianta coruptă *pervest* (2), *pizmaș* (1), *sanchiu* (1), *secret* (9), *spion* (11), cu variantele *sâpion* (cu *-â-* epentetic în grupul *sp*) (1) și *ispion* (cu *i-* adăugat, probabil, prin apropiere de sinonime ca *iscoadă*, *ispititor* ș. a.) (1), *tâlmaci* (1), cu varianta *tâlmaci* (1), *tămășalnic* (1), *tiran* (1), *zavragiu* (1).

Remarcăm, mai întâi, că, în foarte puține cazuri, *viclean* este considerat o calitate, fiind asociat cu *puțin șmecher* (ALRR–Munt., Dobr., h. 584, pct. 698 din județul Dâmbovița), *deștept* (idem., pct. 698 și 704 din județul Prahova). Totodată, se constată că, în câteva localități, epitetele asociate cu vulpea nu coincid în mod constant (și obligatoriu) cu cele atribuite omului⁴. Astfel, dacă în pct. 816

¹ Stelian Dumistrăcel *et alii* (1997: 210) consideră că formularea întrebării pentru termenul *viclean* „este destul de pretențioasă”.

² Întrucât este vorba de o lucrare cu specific dialectal, nu au fost incluși termeni (cuvinte, forme, sensuri) aparținând limbii standard, considerați generali sau populari.

³ Cifra dintre paranteze indică numărul de ocurențe.

⁴ În general, anchetatorii pentru atlas, în cazuri în care subiectul vorbitor ezită sau are îndoieli în găsirea termenului solicitat, vin cu întrebări ajutătoare, care, în situația de față, s-ar putea formula: „Cum zici că este vulpea?”, sau „Zici despre cineva că este ca o vulpe de...” (cf. Dumistrăcel *et alii* 1997: 210).

(din județul Dâmbovița) se spune *e viclean ca vulpea*, în altele *vulpea e vicleană*, [omul] *e oț* (pct. 792 din județul Teleorman) sau [omul] *e secret, e ispititor* [vulpea e] *vicleană* (pct. 821 din județul Giurgiu).

În cea mai mare parte a zonei sudice a dacoromânei, termenii indicați de vorbitori evidențiază caracterul reprobabil al însușirii vizate, considerată, în mod clar, un defect. Așa se motivează folosirea unor cuvinte precum: *dușman* „rău la suflet”, *fals* „fals, prefăcut, fățarnic”, *mișel* „ticălos, nemernic”, *tiran* „crud, nemilos” sau a formației metaforice, neatestată până acum, *gros la bot*, sinonim cu *gros de obraz* „nerușinat, îndrăzneț”, *pișicher* „șmecher, șiret”, *pungaș* „hoț, șmecher, escroc”, *scamator* „hoț, șmecher, înșelător”, *șarlatan* „(om) înșelător, escroc” ori a termenului *sanchiu* „ursuz, rău la suflet”, dar care, în graiurile sudice, denumește și unele defecte fizice („sașiu”). Uneori, viclenia este asociată cu însușirea de a vorbi mult, de flecar, de a înșela cu vorba, de unde *limbut* „vorbăreț, guraliv, flecar”, *palavragiu*, cu același sens, și construcția metaforică, de asemenea, nemaiatestată, *hoț de gură* „care te înșală cu vorba”, ori de a deranja prin cele spuse (sau prin comportament): *zavragiu*, derivat, probabil, din *zarvă* (> **zarvagiū* > *zavragiu*, prin metateză), termen, atestat în DLR și în alte dicționare, cu sensul „scandalagiu” și cu citate din opere literare și din alte surse provenite din Muntenia.

Trăsătura definitorie a vicleanului este, însă, însușirea de a umbla cu ascunzișuri, cu șiretlicuri, iscodind din curiozitate sau pentru satisfacerea unor interese. Așa se explică o serie dintre termenii enumerați, care actualizează sensuri și forme mai puțin obișnuite sau învechite ale unor cuvinte (aproape) comune ori, altele, cunoscute într-o mai mică măsură sau, în sfârșit, cuvinte nemaiatestate. De fapt, acesta este motivul pentru care ne-am apropiat de subiectul cercetării de față. Avem în vedere următoarele dintre cuvintele amintite mai sus:

adânc, folosit cu sens figurat⁵, înseamnă, aici, „cel care descoase pe cineva, care iscodește insistând pentru aflarea unor secrete”;

cârcotaș < *cârcotă* „(om) care caută subterfugii, care umblă cu viclenii” (cf. DA, s. v. *cârcotă*) + suf. *-aș*;

cercetător este derivat de la unul dintre sensurile verbului *a cerceta* „a chestiona, a lua la întrebări” (v. DA, s. v. *cerceta* I 4°);

chițiбуșelnic, derivat, neatestat în DA, din *chițiбуș* „șiretlic, tertip” (v. DA, s. v.) + suf. *-elnic*;

codoș este întâlnit pentru *viclean* în două localități din Oltenia și în 7 din Muntenia (cele mai multe din Dobrogea): *Măi codoșule*, *ce, vrei să mă ispitești?* (pct. 871– I. C. Brătianu, fost 23 August, jud. Tulcea). Termenul reprezintă un turcism (< tc. *kodoș*) atestat, încă din limba veche, cu sensul etimologic, singurul prezent în dicționarele turcești (TOIS, s. v.), „persoană care mijlocește desfrâul între bărbați și femei; proxenet” (v. DM, s. v. 1°; cf. DA, s. v.); în limba română,

⁵ În DA se spune despre *adânc* (s. v.) că, având o semnificație mai abstractă decât *afund*, este mult mai potrivit pentru redarea unor sensuri figurate.

cuvântul a dezvoltat și o altă semnificație: „om lipsit de caracter și de personalitate, care lucrează ca unealtă a altcuiva” (v. DM, s. v. 2°); pe de altă parte, în județul Tulcea apare verbul *a codoși* cu sensuri apropiate de cel din DM: *m-ai codoșit*, glosat de informator „m-ai lucrat, m-ai turnat” (pct. 876 – Turcoaia), *vrea să te codoșească* „vrea să te păcălească” (pct. 884 – Ceamurlia de Jos, satul Lunca); coroborând sensul din DM cu semnificațiile (apropiate una de cealaltă) ale verbului din grai, este ușor de dedus semantismul de care ne ocupăm;

cofaș, întâlnit pentru „viclean” în localitatea Cireșu, din Mehedinți (pct. 945 din NALR – Olt.), este atestat în DA, s. v., pentru Muscel, cu semnificația „nesincer, (taler) cu două fețe, mincinos, care umblă să înșele”, sens având ca punct de plecare substantivul *cofă*, *cofașul* (ca și *cofarul*) fiind cel care vinde cu *cofa* (mai întâi în sens propriu și apoi figurat);

interesat reprezintă, desigur, o dezvoltare a sensului „care are un interes (mai ales material), care are în vedere interesul său personal; nesincer” (v. DA, s. v. *interesă*);

intrigos este un derivat, neobișnuit și nemaiatestat, de la neologismul *intrigă* + suf. *-os*, folosit în loc de *intrigant* „care întărește, care amăgește” (v. DA, s. v.), adjectiv nespecific vorbirii populare;

iscoadă < *iscodi*, având unul dintre sensuri „a întreba, a se informa, a lua pe cineva la întrebări, a-l descoase” (v. DA, s. v. *iscodi* 2°);

iscusit pornește, fără îndoială, de la sensul „șiret” (v. DA, s. v. 3°), care, la rândul său, provine de la una dintre semnificațiile învechite ale lui *a se iscusii* „a deveni șiret” (v. DA, s. v. *iscusi* II.3°);

iscușitor este atestat, de asemenea, în DA (s. v. *iscusi*) ca derivat învechit, cu sensul „care se face șiret; care ispitește, ispititor”, formă și sens întâlnite doar la Dosoftei;

ispititor reprezintă un derivat postverbal de la *a ispiti*, între ale cărui sensuri învechite (și populare) figurează și „a căuta să obții un secret de la cineva; a iscodi” (v. DA, s. v. *ispiti* 1°);

ispitelnic este, la rândul său, un derivat de la același sens al lui *a ispiti* + suf. *-elnic*, derivat neatestat până acum;

secret cu sensul „viclean”, întâlnit în 9 puncte diverse din ALRR–Munt., Dobr., pornește, desigur, de la semnificația vechii forme *săcret* „afurisit, blestemat”, atestată în dicționare fie ca element popular (v. DM, s. v. *săcret*; DLR, s. v. *secret*), fie ca regionalism specific ariei nordice a dacoromânei: v. TDRG (Trans., Bucov. pop.), Șăineanu, D. U. (Mold.); cuvântul apare cu acest sens și în nordul Munteniei (v. Gl. Munt., s. v. *secret*);

spion, ca și *iscoadă*, prezentat mai sus, este întâlnit în DLR, în varianta *șpion*, cu sensul „om șiret”;

tălmăci cu semnificația „viclean” ar putea fi explicat pornind de la verbul *a tălmăci*, cu sinonimul *a traduce*; pentru acesta din urmă, în vorbirea populară și familiară este întâlnit sensul „a înșela în dragoste”, iar în Gl. Argeș este atestat în contextul *M-a tradus memoria* „m-a înșelat”.

În sfârșit, rămân de explicat câțiva termeni fie atestați cu sensuri mai greu de asociat cu *viclean*, fie neatestați. Este vorba, mai întâi, de *tămășalnic* întâlnit de noi într-o localitate din județul Buzău (pct. 747 din ALRR–Munt., Dobr.); CADE și, după el, DLR îl atestă cu sensul „glumeț, șăgalnic”, cu localizarea vagă „prin Mold.” și fără indicarea etimonului. Alături de adjectiv, DLR atestă substantivul *tămășag* (reg.) „glumă, vorbă hazlie”, verbul *a tămăși*, cu participiul *tămășit* și postverbalul *tămășeală*, toate din aceeași sferă semantică, destul de dificil de asociat cu *vicleania*.

Ne referim apoi la *forfolog* și *părpălog*, al doilea o posibilă variantă a primului, care ar putea fi considerat o deviere de la turcismul *farfara* „flecă, palavragiu”.

În încheiere, reținem ideea că, indiferent dacă e vorba de atlase lingvistice, de texte, de glosare ori de dicționare dialectale, investigarea graiurilor evidențiază, adesea, caracterul viu al unor termeni și sensuri neatestate până acum sau despre care s-ar putea crede că au dispărut ori că mai figurează doar în dicționare.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE*

- CADE = I.-Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*. Partea I: *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi* de I.-Aurel Candrea. Partea a II-a: *Dicționarul istoric și geografic ilustrat*, de Gh. Adamescu, București, Editura Cartea Românească, [1926–1931].
- Chestionarul NALR = *Chestionarul Noului atlas lingvistic român*, în FD, V, 1963, p. 157–271.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, București, 1913–1949.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Ediția a II-a, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996.
- DGS = *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice*, de Ion Ionică, Maria Marin, Anca Marinescu, Iulia Mărgărit, Teofil Teaha, București, Editura Academiei Române, vol. I (A–C), 2009; vol. II (D–O), 2010.
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965–2010.
- DM = Academia Română, Institutul de Lingvistică din București, *Dicționarul limbii române moderne* [București], 1958.
- Dumistrăcel et alii 1997 = Stelian Dumistrăcel, Doina Hreapcă, Ion–Horia Bârleanu, *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Editura Academiei Române, Iași.
- Gl. Argeș = D. Udrescu, *Glosar regional Argeș*, București, 1967.
- Marin 2008 = Maria Marin, *Probleme ale sinonimiei într-un dicționar dialectal*, în *Lucrările Primului Simpozion Internațional de Lingvistică*, București, 57–64 + 12 hărți.
- Marin 2009 = Maria Marin, *Importanța formelor de plural în filiația unor cuvinte*, în *Lucrările celui de-al XIII-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Baia Mare, 19–21 septembrie 2008. Volumul I, Editura Mega, Cluj-Napoca, p. 219–225.

* Nu au fost incluse în lista de abrevieri lucrările care figurează între *Abrevierile curente* de pe coperta acestei reviste.

- Marin 2010 = Maria Marin, *Despre desinența -i la substantivele neutre în graiurile muntenești*, în *Studii de limba română. Omagiu profesorului Gr. Brâncuș*. Editori: Gh. Chivu, Oana Uță Bărbulescu, București, p. 135–144.
- Marin 2011 = Maria Marin, *Câteva trăsături ale unui dicționar dialectal*, în *Lucrările celui de al XIV-lea Simpozion Internațional de Dialectologie*, Cluj-Napoca, 16–17 septembrie 2010, Editura Mega, Cluj-Napoca, 7 p. (sub tipar).
- Pușcariu, LR, I = Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Privire generală*, București, 1976.
- Șăineanu, D. U. = Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbei române*. Revăzut și adăogit la Ediția a VI-a, [Craiova]: Editura Scrisul Românesc, [1929].
- TDRG = Dr. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsche Wörterbuch* [Band I–III], Bukarest, Staatsdruckerei. I: 1903; II: 1911; III: 1924.
- TOIS = *Redhause Türkçe/Osmanlica-İnglîzce Sözlük* [1997].

TERMS FOR *VICLEAN* IN THE SOUTH DACOROMANIAN SUBDIALECTS

ABSTRACT

The article discusses the series of synonyms found in *Dicționarul graiurilor dacoromâne sudice (DGS)* for the notion *viclean*. The discussion starts from the question from *Chestionarul Noului atlas lingvistic român pe regiuni*, on the basis of which the majority of the analysed words were obtained, together with the currently existing definitions from dictionaries for this notion. The main observation refers to the fact that, especially when it comes to abstract terms, like those defining pshico-moral characteristics, the speaker's answer depends, on the one hand, on the way the question is formulated by the dialectologist, and on the other hand, on the correlations that are established in the interviewed person's mind, on the aspect considered by this person as defining for the considered notion and on the person's inspiration at the moment.

Institutul de Lingvistică
„Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, București